

Dr. GAAL GYÖRGY

UNITÁRIUSOK A KOLOZSVÁRI EGYETEMEN

Egy és negyed százada, 1872. november 10-én nyílt meg a kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem. Azóta Kolozsvár egyetemi város. S mivel e városban van a magyar unitáriusok központja, magától értetődik, hogy az egyetem igen nagy szerepet játszott az unitárius értelmiség felkészítésében, új alapokra helyezte az egyház lelkész- és tanárképzését. De az unitáriusok nem csak tanultak, hanem tanítottak is ezen az egyetemen, részt vettek szervezésében, vezetésében.

1. Az akkori egyetem-alapításnak több mint három százados előzményei vannak¹. Az önálló erdélyi fejedelemség kialakulása után felmerült az igény, hogy itt magasabb fokú akadémiát létesítsenek, itthon nyújtva lehetőséget a tehetségesebb fiatalok továbbtanulásához. Egy ilyen akadémia, a benne tanító tudós professzorok a fejedelmi udvar díszéül is szolgáltak. Az első erdélyi fejedelem, János Zsigmond élete túl hamar megszakadt ahhoz, hogy terveit valóra váltsa. Az olasz későreneszánsz szellemét lengyelországi tanulmányai alatt ismerte meg, udvari orvosa, Blandrata György pedig az antitrinitárius eszmék befogadására készítette elő a szépreményű királyfit. 1560 táján vette tervbe, hogy fejedelmi székhelyén főiskolát létesít, s nem kisebb tudóst, mint Petrus Ramust, kora híres matematikusát és filozófusát, a párizsi egyetem professzorát kérte fel vezetésére. Mivel ő nem jött Erdélybe, az iskolaalapítás elhalasztódott. Az 1565. január 22-i kolozsvári országgyűlés egyenesen felkérte a fejedelmet egy országos jellegű főiskola létesítésére. Ez Blandrata Györgyre bízta az akadémia megszervezését. Blandrata 1567-ben külföldi utat tesz, hogy a különböző egyetemek felépítését, működését tanulmányozza, tanárokat nyerjen meg. 1568 körül létesült is egy már unitárius jellegű felsőbb fokú iskola Gyulafehérváron. Élén a Páduában és Bolognában tanult jeles humanista, Gyulai Pál² állt, még három tanárára történik utalás. Ez az iskola azonban nem fejlődhetett tényleges akadémivá, úgyhogy 1570 táján a biztonságosabb fekvésű, de a fejedelmi székhelyhez közel eső Szászsebest választotta ki János Zsigmond egyetemi városul. Az 1571. január 6-i marosvásárhelyi országgyűlésen határozatot hozott a helység várfalakkal való körülkerítésére. Külföldi tudósokat próbált megnyerni a tanári karba. E szép törekvéseknek azonban véget vetett a fiatal fejedelem 1571 márciusában bekövetkezett halála.

János Zsigmond alatt kétségtelenül unitárius akadémia létesült volna, bár őt nem felekezeti szempontok, hanem országos érdekek vezérelték. Sokkal felekezeti jellegű két másik fejedelem egyetem-alapítása. Báthory István, akkor már lengyel király, 1581 májusában Kolozsvárt jezsuita egyetemet állít fel, s ez ki is épül, rövid megszakításokkal 1605-ig működik, amikor a felekezeti türelmetlenség pusztítja el. Bethlen Gábor 1622-ben létesít akadé-

miát Gyulafehérváron, rangos külföldi tudósokat hív meg a tanári karba. Ennek legjelesebb magyar oktatója a Fehérvárról elűzött Apáczai Csere János. 1658-ban a tatárok betörésekor pusztul el a főiskola. Igaz, Apafi Mihály 1662-ben újra alapítja Nagyenyeden, de itt már inkább iskolai jelleggel működik.

A következő egyetem-alapítási kísérletek a Habsburg-birodalomba bekebelezett Erdélyben történtek, s Mária Terézia nevéhez fűződnek. A királynő nem nézte jó szemmel a protestánsoknak azt a gyakorlatát, hogy nyugati egyetemekre küldték fiataljaikat. Ők ugyanis gyakran „veszélyes” eszmékkel tértek vissza. Ezért Bécs ismételten megtiltotta a külföldi egyetemjárást, s kísérletet tett egy erdélyi protestáns egyetem felállítására. Az erre vonatkozó tárgyalások a felekezetek elöljáróival 1762-ben kezdődtek meg. 1764-ben Brukenthal Sámuel báró ki is dolgozta egy szebeni székhelyű egyetem tervezetét. Az elhúzó tárgyalások során végül a főgondnokok elvetették a közös főiskola tervét. Lényeges fordulatot hozott az 1773-as pápai bulla, mely eltörölte a jezsuita rendet. Ennek kolozsvári tanintézete, épületei így átmenetileg felszabadultak. A királynő ezekben - egy 1774 januári leirata szerint - felekezeti egyetemet létesített volna. Kikérte az egyházi elöljárók véleményét. Bár ők nem voltak teljesen elutasítóak, a tárgyalások két okból sem vezettek eredményre. Egyrészt a protestánsoknak le kellett volna mondaniuk a külföldi tanítatásról, másrészt - bár a tanári karban arányos számban protestánsok is működnének - az egyetem vezetése csak katolikus jellegű lenne. Így aztán Mária Terézia 1774-ben megvetette a jogi kar, 1775-ben az orvosi kar alapjait pár tanszékkal, de az egész tanintézetet 1776-ban a piaristákra bízta. Miután II. József 1784-ben megvonta ennek akadémiai jellegét, a jogi kar - mint az iskola jogi tanfolyama - három tanárral 1849-ig működött³. Az orvosi kar 1817-ben önállósult, s Orvos-sebészeti Tanintézet néven 1872-ig fennmaradt⁴. Mindkettő megőrizte felekezeti jellegét, s unitáriusokat is beiskolázott.

A jogi kurzus tevékenysége a forradalom idején megszakadt. Az erdélyi protestáns kollégiumok jogi tanfolyamatait szintén felfüggesztették. 1851-ben Bécs elrendelte Nagyszébenben és Kolozsvárt egy-egy császári és királyi jogakadémia felállítását. A szebeni a korábbi evangélikus tanárok közreműködésével, német tannyelven be is indult. Kolozsvárt azonban a tannyelv kérdése miatt egyre halasztódott a megszervezés. Csak a politikai helyzet enyhültével az 1863-ban összehívott szebeni országgyűlés mondta ki, hogy Kolozsvárt beindítható egy magyar tannyelvű jogakadémia. Ez 1863. december 7-én meg is nyílt 6 tanárral és 113 hallgatóval⁵. Legrangosabb tanára, később igazgatója is az Unitárius Kollégiumból átpályázó Berde Áron volt.

2. A kiegyezéskor tehát Kolozsvárt két felsőfokú oktatási intézet működött: egy Orvos-sebészeti Tanintézet hat, és egy Királyi Jogakadémia nyolc tanárral. Az unió újbóli életbe léptetésével úgy megnőtt az ország lakosságának a száma, hogy elodázhatatlanná vált egy második magyar tudományegyetem felállítása. Eleinte Pozsony és Kolozsvár versengett a megtiszteltetésért. De Kolozsvár számos szempontból előnyös helyzetben volt. Itt már működött két egyetemi kar magja, három nagy múltú felekezeti kollégium évszázados hagyományokat alakított ki, 1859 óta pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesület gazdag könyvtárat, múzeális gyűjteményeket hozott létre. S ami kifejezetten sürgető-

leg hatott: a főkörmányszék felszámolásával ennek hatalmas épülete kiürül-
ben volt, befogadhatta az új egyetemet.

A kezdeményezés Kolozsvárról indult ki. A jogakadémia - valószínűleg Berde Áron javaslatára - indítvánnyal fordult a szakminisztériumhoz: a két városbeli tanintézetet emeljék fakultási rangra, legyenek egy itteni egyetem magvai. 1868. február 8-án Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter a Főkörmányszék útján kér nyilatkozatot a két intézettől, miként lehetne őket egyetemmé átalakítani. A két tanári kar véleményes jelentését március 15-én „több városban lakó tanfőúr”-val megtárgyalták, majd egy memorandum kíséretében felterjesztik a minisztériumba. Ezek felhasználásával Eötvös 1870. április 7-én törvényjavaslatot terjeszt a parlament elé a kolozsvári egyetem felállításáról. A javaslat napirendre tűzése egyre halasztódik, közben 1871-ben Eötvös József meghal. Utóda, Pauler Tivadar is fontosnak véli az egyetem felállítását, s ezért a sürgősségi utat választja: Ferenc József királytól kér engedélyt az egyetem megnyitására. Az uralkodó ezt 1872. május 29-én - a parlamenti jóváhagyás reményében - meg is adja. Ezután gyorsan peregnek az események. Június 11-én Kolozsvárra látogat Lónyai Menyhért miniszterelnök Pauler közoktatásügyi és Tisza Lajos közlekedésügyi miniszterek kíséretében, tájékoznak az egyetem felállítási előkészületeiről, megtekintik és kijelölik épületeit. Még aznap megjelenik a hivatalos pályázathirdetés is a kolozsvári egyetemen létesülő 42 tanszékre. A hírek szerint több mint 120 pályázó jelentkezik. Közben szeptember 4-én a parlament jóváhagyja az egyetem felállítását, az erre vonatkozó XIX. és XX. törvénycikkelyt október 12-én szentesíti a király. A hónap végén pedig ugyancsak ő kinevezi az egyetem első tanári karát.

A négy kar rendes és rendkívüli tanárai október 19-én gyűlnek össze Kolozsváron, s gróf Mikó Imre miniszteri biztos kezébe leteszik az esküt. Utána sor kerül az egyetemi hatóságok megválasztására. nem csak a rektort és a dékánokat, hanem ezek helyetteseit is választják. A következő tanévtől aztán a rektor és a dékánok mindig egy évre automatikusan prorektorra, prodékánná válnak. Az első tanév 40 fős tanári karában összesen két unitárius professzor szerepelt: Berde Áron és Brassai Sámuel. És az a rendkívüli megtiszteltetés érte őket, hogy egyikük rektor, a másikuk prorektor lett.

Nem valószínű, hogy a tanári karban többséget alkotó két felekezet, a katolikus és a református valamiféle kompromisszum nyomán mondott le a két tisztségről a legkisebb felekezet javára. Inkább az unitáriusokat két olyan személy képviselte, akiket nem lehetett megkerülni.

Brassai Sámuel (Torockószentgyörgy, 1797 vagy 1800–1897. június 24. Kolozsvár) akkoriban Erdély legnagyobb tudósának számított. 1837–1848. valamint 1859–1862 között az Unitárius Kollégiumban tanított, igazgató is volt. Népszerű hetilapot (Vasárnapi Újság) és több tankönyvet szerkesztett. Újabban az Erdélyi Múzeum-Egyesület igazgatójaként a tudománynak élhetett. Már 1837 óta a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt, 1865-ben rendes taggá választották. Néhány tudományágban nemzetközi hírű tudós volt. Valószínűleg több tanszékre is pályázott, a Matematikai és természettudományi karon az elemi mennyiségtan katedrára kapott kinevezést.

Berde Áron (Laborfalva, 1819. március 8. – 1892. január 25. Kolozsvár) az Unitárius Egyház támogatásával végzett 1842–1844-ben németországi tanulmányokat, főleg a természettudományokban és közgazdászathban szakosodott. 1844 és 1863 között az Unitárius Kollégiumban tanított, vegytani kísérleteket végzett. Négy évig igazgatott is. Közben népszerűsítő természettudományi lapot (*Természetbarát*) és közéleti újságot (*Hetilap*, *Kolozsvári Közlöny*) szerkesztett. Ő írta az első magyar meteorológiai könyvet (*Légtüneménytan*, 1847), s egyik első kémiakönyvünket. 1858-ban választotta az akadémia levelező tagjává. Az 1863-ban megnyíló kolozsvári Királyi Jogakadémiára a „politikai tudományok, nemzetgazdaság, államisme” nyilvános rendes tanárául nevezte ki. 1869-től ő az akadémia igazgatója. Az új egyetem 12 tagú Jogi karába a jogakadémia 5 rangosabb tanárát vették át, s közülük kétségtelenül Berde volt a legtekintélyesebb. A nemzetgazdaságtan és pénzügytan tanszéket kapta. Mivel az egyetem karai közül sorrendben a jogi volt az első, erre hárult a rektor személyének javasolása, s így esett Berdére a választás. Egykori tanárát, mint messze a legidősebb professzort, a legelismertebb tudóst állították mellé prorektorul.

3. A rektorbeiktatást és a megnyitó ünnepséget november 10-re, vasárnapra tűzték ki. Ezt a napot Kolozsvár és az egész Erdély örömnepévé tették⁶. Reggel minden felekezet templomában hálaadó istentiszteletet tartottak. Az unitáriusoknál Derzsi József hirdette az ígét. Fél tizenkettőkor a katolikus líceum második emeleti dísztermében előkelő közönség előtt került sor a beiktatásra. Az unitáriusokat Kriza János püspök képviselte. A beiktató beszédet Groisz Gusztáv, a Jogi kar dékánja mondotta. Ő ugyan katolikus volt, de édesanyja, az unitárius papleány, vargyasi Szász Zsuzsanna révén kapcsolódott az erdélyi unitarizmushoz⁷. „Választóink egyhangú szavazatával - kezdte beszédét Groisz - a most beálló tanévre Nagyságod választott rektorunknak; a bizalom ilyen egyhangú nyilvánulása következtében Nagyságod nyitja meg a kolozsvári magyar királyi tudományegyetem rektorainak - lelkünkben óhajtuk - hosszú és - reméljük - díszes sorát.” A továbbiakban Groisz Berde sokoldalú tudományos műveltségéről és feddhetetlen férfias jelleméről szól, s kifejezi meggyőződését, hogy minden tehetségével hozzá fog járulni az új egyetem felvirágoztatásához.

Berde nagyhatású székfoglaló beszédét a megelőző egyetem-alapítási kísérletek jellemzésével indítja. Azoknak azért kellett elbukniuk, mert bizonyos (felekezeti) célkitűzés állt mögöttük. A mostani alapítás egy egész ország szükségletéből született. Az ország felismerte a tudomány nagy jelentőségét. A tudomány képes szétörni az emberek közti társadalmi korlátokat. A középiskolák tudományosságára nem elégséges, ezért szükséges a második magyar egyetem felállítása. A két egyetem között paritásos viszony kell hogy legyen, s versenyszellemnek kell kialakulnia. Hiányolja az egyetem felépítéséből a politechnikai oktatást. Értelmezi a tanszabadság fogalmát a tanárok és a diákok szempontjából. A tanárokat pedig figyelmezteti, hogy „nem a néma falak, hanem a tanárok szellemi ereje” teszi áldásossá az egyetemet⁸.

A beiktatás után délután 2-től bankettet rendeztek a Redut nagytermében. Ez estig tartott, s a komycék minden értelmiségije ott volt, pohárköszöntőt mondtak a rektorra, prorektorra, s mindenkire, akinek köze volt az egye-

temalapításhoz. A bankett után színházi díszelőadás következett: Vörösmartytól az *Árpád ébredésével* kezdték a műsort, a főszerepet E. Kovács Gyula játszotta. Utána élőképet mutattak be *A tudományok oltára* címmel. Végül Eötvös József *Éljen az egyenlőség* című vígjátéka zárta az estet. A főbb utcákat kivilágították, a város érmét veretett a nap emlékére. Másnap, hétfőn 258 beiratkozott diákkal kezdődött az oktatás.

Amilyen megtisztelő volt az 53 éves Berde számára az egyetem első rektorává lenni, éppen olyan terhes is lehetett. Rá hárult az egyetem mai központi épülete helyén állt egykori jezsuita ó-és újkollégiumi épületek (utóbb a Főkörmányszék hivatali helyiségei) átvétele, berendezése az egyetemi oktatás céljaira. Ugyancsak rá hárult az egyetem segédszemélyzetének a kiválasztása. Egy-egy állásra húszan is jelentkeztek. Berde tizenhét tanéven és egy szemeszteren át heti 8-9 órában adta elő szaktárgyait a Jogi karon. E kar akkoriban a Római Katolikus Főgimnázium (ma Báthory István Líceum) II. emeletén működött. 1883–84-re Berdét választották a kar dékánjául. 1888. október 11-én megünnepelték Berde, Groisz és Haller Károly professzorok negyedszázados egyetemi jubileumát (a jogakadémia megnyitásától számítva)⁹. Még azon az őszön szélhűdés érte Berdét, úgyhogy a tanév végén kénytelen volt nyugdíjba vonulni.

Brassai Sámuel nem túlságosan elégtette ki a matematikai tanszék¹⁰. Iteni óráira többnyire olyan fiatalok jártak, akiket alig érdekelt a tudomány művelése, minél hamarabb középiskolai tanári diplomát igyekeztek szerezni. Ezért már 1874-ben Brassai megpróbált átpályázni a betöltetlen földrajzi tanszékre. Mikor ez nem sikerült, folyamodott a minisztériumhoz annak engedélyezéséért, hogy a bölcsészeti karon szanszkrit nyelvet és irodalmat taníthasson. Ez a felhatalmazás az 1875–76-os tanévben jött meg, s ettől fogva Brassai heti két órában a sokkal érdeklődőbb bölcsészkar diákok előtt fejtegette nyelvészeti nézeteit. Mert a szanszkrit nyelv fedőnév alatt többnyire általános nyelvészetet, nyelvfilozófiát adott elő. Az 1873–74-es tanévben Brassait Berde Áronnal együtt az egyetem díszdoktorává avatták. 1875–76-ban ő lett kara dékánja, 1879–80-ra pedig a rektori székbe emelték. A következő tanévekben prodékáni, illetve prorektori tisztséget viselt.

Mind dékáni, mind pedig rektori minőségében Brassai mondott egy-egy jelentős, az egyetemi értesítőben közölt beszédet. Először *A klasszikus nyelvek tanításáról* értekezett. Kissé meglepő volt, hogy egy matematikus ilyen témához szólt hozzá. De egyetemi szakjával is kapcsolatban állt a téma. Ugyanis ekkoriban vita tárgyát képezte a reál tárgyak középiskolai óraszámának szükséges növelése. Ez csak a klasszikus nyelvek hátrányára történhetett. Brassai rámutat, hogyan lett a latin és a görög nyelv az ókori kultúra megismerési eszközéből az oktatás céljává. Szerinte ezeket kis óraszámban csak nyelvekként szabad tanítani, annyira, hogy a fiatalok megértsék a klasszikus szövegeket. Az értelmi fejlesztést pedig átvehetik a modern nyelvek és a reál tárgyak. Rektori programbeszédében az egyetemi tanárok teendőiről értekezett Brassai, s arra mutatott rá, hogy bár nem lehet erre kötelezni, de a jó tanárnak egyben kutatónak is kell lennie. Csak aki átéli a találmány gyönyörét, az tudja az újat terjeszteni.

A rektorságról leköszönve Brassai 1881. január 25-én „Fundatio Brassiana” néven kezelt alapítványt hozott létre, hogy ennek kamataiból a Matematika-természettudományi kar szegény sorsú doktorandusainak a szigorlati költségeit fedezzék.

Egyetemi tanári éve alatt német szakos professzortársával, Meltzl Hugóval indítja meg és szerkeszti Brassai az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokat (1877–1888). Ez a világ első komparatistikai sajtóorgánuma. Több mint 20 nyelven közölt tanulmányokat, híreket, népköltészeti alkotásokat. Munkatársai voltak Európán kívül Ázsiából, Afrikából és Észak-Amerikából is. 1883-ban nyugdíjaztatásakor válik ki Brassai a szerkesztőségből.

Ugyanis 1882-ben a minisztérium kezdeményezi a már 80. éven túl járó tudós nyugalomba vonulását. Ő maga nehezen barátkozik meg a gondolattal, s csak a rektori hivatal ismételt unszolására adja be nyugdíjkérelmét. 1883 júliusában teljes egyetemi tanári fizetésének meghagyásával és királyi tanácsosi címmel kitüntetve helyezik nyugalomba.

Brassai és Berde is egyetemi alkalmazása idején részt vett az Unitárius Egyház életében. Brassai 1862-től az Unitárius Kollégium felügyelő, 1877-től örökös felügyelő gondnoka. Berdét 1873-ban választják felügyelő gondnokul, s 1876-ban - Brassáival szemben - a főgondnoki székbe emelik.

4. Az első tanév 40 rendes és rendkívüli tanárán kívül az oktatószemélyzethez tartozott még 11 tanársegéd és 2 nyelvtanító. Bár a továbbiakban az unitárius tanársegédek számbavételétől (hacsak nem emelkednek tovább a hivatali ranglétrán) eltekintünk, az alapítók közé sorolható két jeles, akkoriban pályája kezdetén álló fiatalemberről meg kell emlékeznünk. Az Orvosi kar sebészeti tanszékén *id. Gyergyai Árpád* (Nagyszében, 1845. november 17. - 1881. január 29. Kolozsvár) volt a tanársegéd¹¹. Nagy hagyományú kolozsvári unitárius család sarjaként az itteni kollégium elvégzése után 1864–1871 között a bécsi egyetemen tanult. Aztán megpályázta az Orvos-sebészeti Tanintézet tanársegédi állását, s itt tevékenykedett Brandt professzor mellett, míg mindkettőjüket átvette az egyetem. 1873-tól Gyergyai átment a körvegytani tanszék professzora, Plósz Pál mellé asszisztensnek. Együtt kezdtek el kísérletezni a vérátömlesztéssel és véralvadással. Ezek úttörőként tartják őket számon. 1875–76-ban Gyergyai Lipcsében, Párizsban, Edinburgh-ban járt tanulmányúton. Hazatérve az Orvos-természettudományi Társulat egyik alapítója lett, MÁV-orvosként helyezkedett el. Ő ismertette meg az antiszeptikus sebkezelési módszert a kolozsváriakkal. Az Unitárius Kollégium kórházának első orvosa volt, a VI. osztályosoknak ember- és állattan órákat tartott „minden díj nélkül”. A sebészet történetéről írt magántanári dolgozatának megvédése előtt állt, mikor egy tüdőgyulladás véget vetett életének.

Ugyancsak az első tanárok közt szerepel a bölcsészeti kar angol nyelv és irodalom oktatójaként *Kovács János* (Fiátfalva, 1846. augusztus 8. – 1905. január 27. Kolozsvár)¹². 1870-ben végezte Kolozsvárt az unitárius teológiát, aztán két éven át Svájcban és Angliában tökéletesítette tudását, beutazta Európát. Épp az egyetemszervezés idején ért haza. Úgyhogy keresve sem találhattak nála megfelelőbbet az angol oktatására. Az Unitárius Kollégiumban 1872-től rendes tanárként alkalmazták, angolt és történelmet tanított, 1877-től 14 évig

igazgató is volt. Fordított angolból, megírta Paget János életét, összegyűjtötte Kriza János verseit. Az erdélyi–angol–amerikai unitárius kapcsolatok fő ápolójaként számított. 1876-ban angol társalgási kört alapított Kolozsvárt, s őt választották ennek elnökéül. Az egyetemen haláláig ő töltötte be az angol lektori tisztséget.

Az egyetem történetének 1919-ig terjedő első szakaszában az ígéretes indulás után alig találunk unitárius tanárokat. Igaz, az értesítők, életrajzok többnyire nem jelzik a felekezeti hovatartozást, úgyhogy még kiderülhet valakiről idetartozása. Kutatásaink alapján a rendes és rendkívüli tanárok sorából csak szentkatolnai *Bálint Gábor* (Szentkatolna, 1844. március 13. – 1913. május 26. Temesvár) bizonyult unitáriusnak. Ő is katolikusnak született, ilyen neveltetésben részesült, s pesti joghallgatóként 1870. július 1-én tért át az unitárius hitre¹³. Korábban a bécsi Keleti Akadémián már megtanult perzsául és arabul, s a követségen a törököt is elsajátította. Úgyhogy felkészült nagy álmának megvalósítására. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával 1869 nyarán indult el Mongóliába, s 1874 februárjáig többnyire gyalogosan tette meg a nagy utat, melynek során a mongol és a mandzsu nyelvet tanulmányozta. Később hosszasan Törökországban és Görögországban élt. 1895–96-ban Széchenyi Béla ázsiai expedíciójában vett részt. Török, tatár és kabard nyelvtant írt, foglalkozott a magyar nyelvrokonítással és a honfoglalás kérdéskörével. Még 1875-ben magántanári képesítést szerzett Budapesten. Úgyhogy Jakab Elek támogatásával 1893-ban sikerült elfoglalnia a kolozsvári egyetem ural-altáji összehasonlító nyelvészeti tanszékét, eleinte rendkívüli tanári minőségben, 1897-ben rendes tanár. Itt az eszperantó nyelv egyik úttörője volt, 1897-ben ő szervezte az első kolozsvári eszperantó tanfolyamot. A magyar nyelv hivatalos finnugor származtatásától eltérő felfogása miatt sokan támadták.

A világháború előtti időkben nagyobb hatású tevékenységet fejtett még ki az egyetemen *Nyiredy Géza* (Nagyajta, 1861. április 20. – 1914. június 11. Kolozsvár)¹⁴. Már a kolozsvári egyetem diákjaként szerzett természettan-kémia szakos tanári oklevelet is, itt is doktorált 1889-ben. 1886-tól kezd előadni a gyógyszerészyakornoki tanfolyamon, 1888-tól ennek vezetője lesz. Haláláig meghívott előadóként tartotta vegyészeti előadásait a gyógyszerészhallgatóknak, s nyáron a gyakornoki tanfolyam résztvevőit oktatta. 1912-ben az egyetemen meg is ünnepelték gyógyszerésztanári munkásságának negyedszázados évfordulóját. Issekutz Hugóval és Jakabházy Zsigmonddal együtt írta az 1895-ben megjelent *Gyógyszerisme* szakkönyvet, több egyetemi kurzust állított össze. Az Unitárius Kollégium 1890-ben helyettes, 1892-ben rendes tanárként alkalmazta, 1900-ban igazgató is volt. Őt tekintjük a kollégium első modern felfogású természettan tanárának.

5. Fennállása negyedszázados évfordulójához közeledve az immár 1881 óta alapítója, Ferenc József nevét is címében viselő kolozsvári tudományegyetem bekapcsolódik a protestáns lelkészképzésbe. Még 1872-ben felmerült az igény, hogy legyen az egyetemnek protestáns teológiai kara. A budapesti egyetemen ugyanis működött egy római katolikus kar. Ez akkor nem valósult meg, de az erdélyi egyházak szükségét érezték, hogy teológiájuk

kat az egyetemhez közelítsék. Szász Domokos református püspök - minden tiltakozás ellenére - 1895-ben Nagyenyedről Kolozsvárra helyezi a papképezdét, s egyenesen Református Teológiai Fakultásnak nevezi el. Még 1895 áprilisában kijárja, hogy a minisztérium külön rendelettel ismerje el a teológusokat rendes egyetemi hallgatóknak is. Csak tíz órára kötelezik őket, s egyes pedagógiai-filozófiai tárgyakat az egyetemen kell hallgatniuk. Két év további egyetemi képzés után a fiatalok tanári diplomát szerezhetnek vagy doktorálhatnak valamely bölcséleti tárgyból. Az unitárius lelkészképzés 1847-től kétéves, 1860-tól 3 éves kurzuson történt a kollégium keretében¹⁵. Alighanem a református teológia kolozsvári beindulásának hatása alatt az unitárius egyház is átszervezi és az egyetemhez kapcsolja lelkészképzését. 1896-ban a kollégiumtól függetlenül létrehozzák az Unitárius Vallásközönség Papnevelő Intézetét, melynek önálló vezetője a dékán, a tanulmányi idő pedig négyéves lesz. Sikerül elérni, hogy a minisztérium az I–III. éves unitárius teológusoknak is megadja ugyanazokat az egyetemmel kapcsolatos jogokat, mint a reformátusoknak. 1900-ban aztán a IV. évesekre is kiterjeszti a minisztérium az egyetemi hallgatói státust. Ez azt jelentette, hogy az unitárius teológusok bekapcsolódtak az egyetemi életbe, hallgatták az ottani nagyhatású bölcsészprofesszorokat, kik közül kiemelkedett Böhm Károly és Schneller István. Rövidebb idő alatt szerezhettek tanári diplomát, s le is doktorálhattak. Ebben a rendszerben tanult többek között Benczédi Pál, Kiss Elek, Varga Béla, az utóbbi kettő bölcsészeti doktorátust is szerzett.

Említést érdemel, hogy az egyetem 1902-ben bölcsészeti díszdoktori címmel tüntette ki Erdély történetíróját, Kóváry Lászlót, aki akkoriban az Unitárius Kollégium felügyelő gondnoka volt.

A kolozsvári egyetemen doktorált több ezer személyről nem lévén nyomtatott névsor, kísérletet sem tehetünk az unitáriusok kiválasztására. Az 1922-es egyetemtörténet viszont közli a 128 magántanár nevét¹⁶. Az első unitárius magántanár ifj. Gyergyay Árpád, 1911–12-ben fül-orr-gégegyógyászatban szerzi meg a minősítést. Utána Gelei József (1914–15: összehasonlító sejtan), Varga Béla (1915–16: logika és a logika története), valamint Ferencz Áron (1916–17: gyógyszerészet) következnek. Közülük az első három a hécsi döntés után az egyetem rendes tanára lesz. *Ferencz Áron* (Nagyajta, 1880. október 15. – ?) az Unitárius Kollégium elvégzése után iratkozott be a kolozsvári egyetemre, 1903-ban már az egyetemi gyógyszerészár munkatársa, később tanársegéd, 1915-től a gyógytár vezetője. Külföldi kongresszusokon vesz részt, tanulmányokat ír. 1906-ban megszerzi a gyógyszerészeti doktorátust¹⁷. 1919-től magángyógyászteráiban dolgozik, majd 1941-től újra az egyetemi gyógyszerészár munkatársa.

6. Az első világháború végén, 1918. december 24-én Kolozsvár román uralom alá kerül. A magyar egyetem tovább folytatja munkáját, de közben román részről mind gyakrabban elhangzik a követelés, hogy át kell venni, román tannyelvűvé kell tenni az egyetemet. Ennek fő harcosa Onisifor Ghibu, korábbi ortodox egyházi tanfelügyelő, újabban a román Kormányzótanács közoktatási titkára. Ő szervezi meg az „átvételt”, s választja ki az átvevő román tanárokat, értelmiségieket. A Kormányzótanács 1919. május 9-én felszólítja az egyetem ta-

nári karát a román király iránti hűségeskü letételére. Ez nem volt jogos, mert csak az 1920 júniusi trianoni békediktátum ítélte Erdélyt Romániának. Úgyhogy mint várható volt, a tanári kar indoklásos nyilatkozatban tagadta meg az eskü letételét május 12-én. Erre Onisifor Ghibu, Nicolae Drăgan, az egyetem román szakos magántanára az egyetem főépülete elé felsorakoztatott század parancsnokával megjelent Schneller István rektor irodájában, s követelték az egyetem átadását. Schneller ezt megtagadta, mire a tiszt vállon ragadta az öreg rektort, ezzel szimbolizálva a várható erőszak alkalmazását. A rektor kijelentette, hogy az erőszaknak kénytelen engedni. Az egyetem valamennyi rendes és rendkívüli tanárát ezzel eltávolították az egyetemről, s a kijelölt román személyek átvették teljes felszerelésükkel a tanszékeket és intézeteket. A kisegítő személyzetet helybenmaradásra kényszerítették, amíg helyettesítésüket megoldották. Az így lefoglalt épületekben 1919. november 3-án megnyílt a kolozsvári román tannyelvű I. Ferdinand Egyetem

Az állás nélkül maradt tanári kar egy része - főleg a nem erdélyi származásúak - rövidesen távozott Kolozsvárról, néhány professzort ki is utasítottak. Sok diák Budapestre menekült, s ott kezdték újra szervezni az egyetemet. Az itthon maradtak egy erdélyi magyar egyetem felállításában reménykedtek. 1920 áprilisától indult mozgalom Réz Mihály jogászprofesszor vezetésével egy felekezeti tudományegyetem felállítására. A tényleges tervezés-szervezés akkor vált időszerűvé, amikor június 4-én a trianoni békeszerződés megpecsételte Erdély sorsát. Erdély vezető magyar felekezeti szervezőbizottságot hoztak létre, mely kidolgozta az egyetem tervezetét. Ezt egy 1920. június 21-én Mailáth Gusztáv Károly római katolikus, Nagy Károly református és Ferencz József unitárius püspök kézjeggyével ellátott kérvény-bejelentés kíséretében megküldték az oktatásügyi minisztériumnak. Az egyetemnek hat kara lett volna: a hagyományos négy karon kívül egy katolikus és egy protestáns teológiai kar. Az utóbbin tizenkét tanszék működne. Az unitáriusok részére három állást terveznek: Unitárius egyháztörténet-alkotmánytörténet-egyházjog; Unitárius rendszeres hittan és erkölcsstan; Unitárius vallásos pedagógia - a gyülekezési munka elmélete és gyakorlata. A többi tárgyat közös professzorok adnák elő. A keleti nyelveket, a filozófiát, pedagógiát, egyházjogot, közgazdaságtant, művészet- és zenetörténetet más fakultásokon hallgatnának a teológusok¹⁸. A sajtóban is közzétett tervezetre főleg a román újságok figyelnek fel, a kevés kivételtől eltekintve felháborodottan kommentálják. A minisztérium a felterjesztő egyházakat válaszra sem méltatja.

Az új tanév közeledtével nyilvánvalóvá válik, hogy a felekezeti egyetem nem indulhat be, de legalább a tanárutánpótlás képzését meg kell oldani. Akkor még 60 magyar tannyelvű középiskola működött Erdélyben. A többi felekezettel egyeztetve Nagy Károly magára vállalta egy tanárképző intézet felállítását. Diplomáit mindegyik felekezet elismerte volna. Tanári karát a még Kolozsvárt lévő egyetemi tanárokból és magántanárokból toborozták. Nagy Károly egy szeptember 16-án kelt püspöki leirattal a kolozsvári Református Teológiai Fakultás épületében létre is hozza a Református Tanárképző néven emlegetett főiskolát. Ez hat szakban nyújt képzést, az első tanévre 30 kollégiumot hirdet meg. Beiratkozott hallgatóinak száma 196. A 39 fős tanári kar elnökéül Márki Sándort, helyettes elnökéül pedig Bartók Györgyöt választják¹⁹.

A tanárok között öt unitáriust találunk. Varga Béla a neveléstörténetet és pedagógiát hat, Gelei József az általános állattant heti tíz órában adja elő. Ők korábban is az egyetem tanári közösségéhez tartoztak. A tanárképzésben azonban az elismert, tudományos munkásságot kifejtő középiskolai tanárok is órát kaptak, hiszen az eltávozott professzorok tantárgyait elő kellett adni. Így lett *Borbély István* (Torockó, 1886. november 23. - 1932. március 20. Kolozsvár) a magyar irodalom „rendes előadója” heti hat meghirdetett órával. Borbély az Unitárius Kollégiumból került a kolozsvári egyetem diákjai sorába. Magyar–német szakos tanári oklevelet szerzett, s 1909-ben irodalomtörténeti doktorátust. A kolozsvári kollégium rendes tanára volt. A régi magyar irodalomra vonatkozó kutatásai elismerést szereztek neki. Később az Unitárius Kollégium igazgatója (1925–1928), majd a teológia szisztematika tanszékének professzora lett. Ugyancsak „rendes előadó”-ként sorolták be *Kelemen Lajost* (Marosvásárhely, 1877. szeptember 30. - 1963. július 29. Kolozsvár), aki Erdély történetéről tartott előadást heti négy órában. Neve már akkor fogalomszámba ment Erdély-szerte. A kolozsvári egyetemen szerzett történelem–földrajz szakos diplomát, 1907–1918 között az Unitárius Kollégiumban tanított, majd az Erdélyi Múzeum-Egyesülethez hívták meg levéltárosnak. Történelmi iskola alapítója lett, munkásságát a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagsággal ismert el. A lektorok sorában felbukkan még *Csifő Salamon* (Székelykeresztúr, 1865. augusztus 1. - 1934. január 8. Kolozsvár) neve. Ő kolozsvári teológiai tanulmányok után 1886–1889 között a londoni Manchester New College-ben diákoskodott, s jól megtanult angolul is. 1899-ben egyházi titkárként került Kolozsvárra, 1903-tól az unitárius teológián adott elő. A tanárképzésben angolt tanított heti négy órában.

A Református Tanárképző Intézet egyetlen tanévig működött. A hivatalos bejelentés ellenére a hatóságok nem akartak tudomást venni róla, aztán hűsvét táján felfedezte a román sajtó, és támadásba lendült. Végül kénytelenek voltak a hatóságok is foglalkozni ügyével. Octavian Goga kultuszminiszter kijelenti, hogy valamelyik székely városban elképzelhetőnek tartja egy magyar egyetem működtetését, de semmi esetre sem Kolozsvárt! Szeptember végén betiltják az intézetet, október 1-én pedig irattárát lefoglalják, hivatali helyiségét lepecsételik. Ezzel 1921 őszére nyilvánvalóvá válik, hogy a román hatalom nem tűri meg Kolozsváron sem magyar egyetem, sem tanárképző főiskola működtetését.

7. A Kolozsvárról elmenekült, s átmenetileg Budapesten meghúzódozó, működő Ferenc József Tudományegyetemet meghívja Szeged városa. A magyar parlament 1921. június 17-én hoz határozatot az egyetem ideiglenes Szegedre telepítéséről. Október 9–10-én a kormányzó jelenlétében megnyitják Szegeden az egyetemet, s 1922. június 29-én már ott ünneplik az alapítás félévszázados évfordulóját. Az ottani 19 tanév alatt az unitáriusok közül Gelei József kapott rendes tanári, Gyulai Zoltán pedig rendkívüli tanári kinevezést.

8. Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés értelmében Észak-Erdély, s így Kolozsvár is újra Magyarországhoz tartozott. Természeteszerűnek tűnt, hogy a magát száműzöttnek tekintő Ferenc József Tudományegyetem visszatérjen eredeti székhelyére. Erről az 1940. október 18-án kelt XXVIII. törvénycikkely intézkedett. Az újonnan kinevezett professzorok október 23-án leteszik az esküt Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter kezébe, október 24-én pedig

az ország főkormányzója jelenlétében ünnepélyesen megnyitják az egyetemet. Újdonságnak tekinthető, hogy az eddigi négy kar mellé Közgazdaságtudományi kart is létesítenek.

A 85 fős első tanári karból négyen voltak unitáriusok: Gelei József, Gyergyay Árpád, Gyulai Zoltán, Varga Béla. Az egyetemmegnyitás alkalmából Horthy főkormányzó közülük Gyergyay Árpádot és Varga Bélát Corvin-koszorúval tüntette ki. (A nem egyetemi tanár unitáriusok közül Kelemen Lajos Corvin-láncot, Gyallay Domokos Corvin-koszorút kapott ugyanezen alkalommal.)

A kinevezett professzorok sorából *iff. Gyergyay Árpád* (Kolozsvár, 1881. április 27. - 1952. április 1. Kolozsvár) volt a legidősebb. A kolozsvári Unitárius Kollégiumban tett érettségi után apja nyomdokain indult²⁰. 1899–1905-ben a helybeli egyetemen végezte az orvost, 1905-től a kórhonctanon, 1906-tól a sebészetben lett tanársegéd, 1914-től adjunktus. 1907-ben vette át a klinikán a fül-orr-gége rendelés vezetését, majd külön osztályt létesített e célra. 1912-ben e tárgy magántanára, 1916-ban címzetes rendkívüli tanára lett, 1918-ban felterjesztették rendes tanári kinevezésre. Bázisban, Berlinben, Freiburgban, Londonban gyarapította szaktudását, szinte évente részt vett nemzetközi kongresszusokon, s néhány feltűnést keltő dolgozatot mutatott be. 1904-től az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályában is működött. 1919-ben nem követte az egyetemet, magánpraxist folytatott Kolozsvárt. Kapcsolatban maradt a tudományos világgal, tovább kísérletezett. Az érzéstelenítés és halláskutatás terén külföldön is elismert szakember volt. Így 1940 őszén a rendes tanári kinevezés 1919-ben megszakadt egyetemi pályája kiteljesítése volt. 1942–43-ra az Orvosi kar dékánjául is megválasztották. 1929-ben az Egyházi Képviselő Tanács tagja lett, 1932-ben pedig az Unitárius Kollégium egyik felügyelő gondnoki székével tisztelték meg.

A másik kitartó kolozsvári *Varga Béla* (Torda, 1886. október 23. - 1942. április 10. Kolozsvár) volt²¹. Az Unitárius Kollégiumból vezetett útja a Ferenc József Tudományegyetemre, ahol magyar–latin–görög szakos tanári oklevelet, 1909-ben pedig filozófiai–pedagógiai doktorátust szerzett, s közben elvégezte a teológiát is. Másfél évig külföldi egyetemeken szakosodott a pedagógiában és bölcsészetben. 1915-ben megszerezte a magántanári képesítést a logika tárgyköréből. 1911-től az Unitárius Kollégiumban tanított, 1917-től az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti szakosztályának titkári teendőit is ellátta. 1923-ban az unitárius teológián a rendszeres teológia és vallásbölcselet tanára lett, 1928-ban egyházi főjegyző, 1938-ban unitárius püspök. Pedagógiai, lélektani, filozófiai tanulmányok egész sorát írta, úgyhogy az akadémia is elismerésül kültagjai sorába iktatta. Az egyházvezetői tiszttség elől nem térhetett ki, de mindig a tudomány művelését tartotta elsődleges feladatának. Ezért 1940-ben lemondott a püspökségről, s inkább az egyetem neveléstani tanszékét választotta. Itt a Szegedről visszatérő Bartók György professzorral együtt a Böhm-iskolát vitték tovább²².

A következő két unitárius professzor életútja Szegeden át kanyarult vissza Kolozsvárra. *Gelei József* (Árkos, 1885. augusztus 20. - 1952. május 20. Budapest) olyan világhírű tudós mellett indult, mint Apáthy István²³. 1905-ben szerzett természetrajz–vegytan szakos tanári oklevelet, s azután Apáthy fogadta tanársegédül. Grácban, Münchenben, Würzburgban töltött egy-egy évet ta-

nulmányokkal. 1908-ban ledoktorált, 1914-ben az összehasonlító sejtan magántanára lett. Mikor a kolozsvári egyetem sorsa megpecsételődött 1919-ben, az Unitárius Kollégiumban vállalt tanári állást, biológiai tankönyvet is írt. 1924-ben őt hívták meg Szegedre az Apáthy halálával megürült általános állattani és összehasonlító bonctani tanszékre. Itt 1929–30-ban és 1935–36-ban a természettudományi kar dékánja, 1937–38-ban az egyetem rektora is. Az örökléstan, sejtan, szövettan és ökológia terén nemzetközi szaktekintély lett. A Magyar Tudományos Akadémia 1923-ban levelező, 1938-ban rendes tagjául választotta. A kolozsvári egyetemen 1940-ben az általános állattan és biológia tanszékre nevezték ki. 1945-től haláláig újra a szegedi egyetem tanára volt.

Gyulai Zoltán (Pipe, 1887. december 16. – 1968. július 13. Budapest) 1906-ban végezte az Unitárius Kollégiumot, s 1911-ig diákoskodott a kolozsvári egyetemen²⁴. 1912-től Tangl Károly mellett tanársegéd, 1913-ban megszerzi matematika–fizika szakos tanári oklevelét. 1914-ben bevonul katonának, s az orosz fogságból csak 1922-ben kerül haza. Szegeden ledoktorál és helyettes tanári megbízatást kap az egyetemen, közben hosszabb ideig Göttingában tökéletesíti tudását. 1926-ban „Az elektronok és ionok tana” tárgykból magántanári képesítést szerez, 1934-ben pedig címzetes rendkívüli tanár lesz. 1935-ben átpályázik a debreceni egyetem orvosi fizikai tanszékére. Onnan jön Kolozsvárra 1940 őszén. Itt a kísérleti fizika rendes tanára, 1941–42-ben dékánnak is megválasztják. A szilárdtest fizika és a kristálykutatás terén jelentősek eredményei. Az akadémia 1932-ben levelező, 1954-ben rendes tagjául választotta. 1945-től a Bolyai Egyetemen folytatta tevékenységét 1947-ig, akkor a Budapesti Műszaki Egyetem professzora lett 1962-es nyugalmazásáig. A kolozsvári egyetemen iskolaalapító tanárként tartják számon. Itteni tanszéki utóda az Unitárius Kollégiumból jövő László Tihamér lett.

9. Az erdélyi származású földrajztudós gróf Teleki Pál miniszterelnök kezdeményezésére a kolozsvári egyetem mellé 1940. október 20-án felállították az Erdélyi Tudományos Intézetet²⁵. Ennek feladata az erdélyi múlt, az itt élő népek, használatos nyelvek, a jellegzetes földrajzi, biológiai, szociológiai viszonyok tanulmányozása. Az intézetnek több egyetemi tanár lett a munkatársa, de már az alapításkor öt „intézeti tanárt” is alkalmaztak: László Gyula, Nagy Zoltán, Venczel József, Kovács László, Makkai László. Közülük a nemrég elhunyt *László Gyula* (Kőhalom, 1910. március 14. – 1998. június 17. Nagyvárad) képviselte az unitárius felekezetet. Szüleivel az I. világháború végén került Budapestre, ahol a Kölcsey Ferenc Reálgimnáziumban tett érettségit 1928-ban. Ezután a Képzőművészeti Főiskolán tanult Csók István és Lyka Károly tanítványaként. A budapesti tudományegyetemen szakosodott a régészetben, bölcsészeti doktorátust szerzett (1935), később magántanárrá habilitálták. 1937-től a Nemzeti Múzeum munkatársa. Az Erdélyi Tudományos Intézetnél a régészeti szakosztály vezetését bízzák rá. Ásatásokat vezet Erdély honfoglaláskori történetének alaposabb megismerése céljából, de foglalkozik művészettörténettel is. Átrendezi a kolozsvári múzeum régészeti tárárt. A kolozsvári egyetem átveszi magántanárai sorába, s évente tart régészeti előadásokat, majd az 1943–44-es tanévben a honfoglaláskori és régészeti tanszék rendkívüli tanárává nevezik ki. A II. világháború után is Erdélyben marad, s részt vesz a Bolyai Egyetem megszervezésében, 1949-ig

tanít ott régészetet. Akkor Budapestre távozik, ahol az egyetem tanára 1980-as nyugdíjazásáig. Hatalmas szakirodalmi munkássága, s kettős honfoglalásra vonatkozó elmélete nevét ma fogalomná teszi a tudományos világban.

Az Erdélyi Tudományos Intézet unitárius munkatársa volt *Gálffy Mózes* (Nagyszeben, 1915. július 13. -1988. július 23. Budapest) is. Ő a kolozsvári kollégium elvégzése után az itteni román egyetemen szerzett 1939-ben diplomát. Az Unitárius Kollégiumban tanított, míg 1942-ben az intézethez nem került. Ennek keretében főleg nyelvjárási kutatómunkát végzett. 1945-től a Bolyai Egyetemen tanít - 1956-tól előadótanári, 1970-től professzori beosztásban - 1980-as nyugdíjba vonulásáig.

10. A Ferenc József Tudományegyetemre ugyancsak az 1943–44-es tanévben kineveztek még egy unitáriust: *Módi Mihályt* (Szind, 1891. július 1. - ?) az első klasszika-filológiai tanszékre nyilvános rendes tanárnak. Az ő pályája szintén Kolozsvárról indul, az itteni egyetemen szerez tanári diplomát és 1913-ban doktorátust. A világháború után Győrben leánygimnáziumi tanár, tankönyvet ír. Tanulmányal szerepel a Szegeden kiadott Csengery-émlékkönyvben (1926). 1935-ben Förster Aurél professzor vezetésével „Az alexandrinus kori görög költészet” tárgyköréből megszerzi a magántanári képesítést Szegeden. 1940-ben Kolozsvárt lesz magántanár, időnként előadásokat is hirdet. Mint rendes tanár Kolozsvárra költözik, s itt főleg az ókori görög irodalom és művelődés tárgyköréből tartja előadásait. 1944 őszén, mint a tanári kar sok más tagja, ő is elmenekül Erdélyből. 1950-ben nyugdíjazzák, Győrben él²⁶.

Az 1940-es években volt az egyetemnek két unitárius „meghívott előadója” is. *Csifó Nagy László* (1906. augusztus 30. - 1963. szeptember 12. Kolozsvár) 1940–1945 között az angol kereskedelmi levelezést tanította a közgazdász hallgatóknak heti 2–3 órában. Csifó így Kovács János és édesapja után harmadik az unitárius egyetemi nyelvtanárok sorában. Kolozsvárt végezte a teológiát, majd 1931-től Sinfalván, 1933-tól Kolozsvárt segédlelkész. Közben 1928–1931-ben Amerikában, 1931-32-ben Angliában képezte tovább magát el-sajátítva az angol nyelvet. 1934-től Kolozsvárt hitoktató lelkész, püspökségi tisztviselő, 1941-től egyházi titkár haláláig. A másik előadó *Mikó Imre* (Bánffy-hunyad, 1911. március 27. - 1977. március 21. Kolozsvár) 1940–1942 között a nemzetiségi jogból tartott előadásokat. Nagymúltú unitárius jogászcsaládból származott. A kolozsvári román egyetemen végezte a jogot és szerzett doktorátust 1934-ben, közben az unitárius teológia hallgatója is volt. 1934–1936 között Párizsban szakosodott a kisebbségi jog tárgykörében. Hazatérve ügyvédeskedik, politizál, 1940-től országgyűlési képviselő. Pályáját a négyéves orosz fogság derékba töri, utóbb orosz tanár, könyvkereskedő, kiadói szerkesztő. Ekkoriban hontakozik ki műfordítói és esszéírói munkássága. Külön kötetekben idézi fel Bölöni Farkas Sándor és Brassai Sámuel alakját. 1964-ben egyházi főgondnokká választották, nagy szerepe volt az egyházalapítás négy-száz éves évfordulójának (1968) a megünneplésében.

11. A második világháború végén, 1944. augusztus 29-én a magyar kormány elrendeli Kolozsvár kiürítését. A város magyarságának kérésére azonban az egyetem helyben marad, s megcsappant számú tanári karral, mintegy 600 diákkal 1944–45-ben is folytatják az oktatást²⁷. Így a román kormány kénytelen

tudomásul venni a kolozsvári magyar egyetem létét, s engedélyezni további működését. Erre vonatkozóan hosszas tanácskozások eredményeként 1945. május 29-én megszületik az I. Mihály király aláírta törvényrendelet. Ez intézkedik az I. Ferdinand román egyetem visszaköltözéséről Kolozsvárra, s egy magyar előadói nyelvű egyetem felállításáról a városban. Úgyhogy a régi magyar egyetem jogilag megszűnik, de az új - mely decembertől Bolyai nevét viseli - biztosítja a folyamatos magyar nyelvű egyetemi képzést. A tanári kar egy része s a diákság átöröklődik. Úgyhogy a Bolyai Egyetem a Ferenc József Tudományegyetem örökösének tekinthető. A Bolyai Egyetem 1959-ig terjedő 14 tanévének története még feldolgozásra vár. Így tanári karának unitárius tagjait sem vehetjük számba²⁸.

12. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem 73 tanévre terjedő történetében nem túl jelentős az unitárius részvétel. Csak az első félszáz esztendőben 160 rendes és rendkívüli tanára volt az egyetemnek, s ebből három unitárius, a következő években még hat személlyel gyarapodik a lista. Meglepő módon az ígéretes kezdetek után el-elmarad a folytatás. 1872-ben a rektor és a prorektor is unitárius, 1940-ben négy tekintélyes professzorral nyit újra az egyetem. Ugyanakkor a Bálint Gábor kinevezése előtti és utáni években egyetlen unitárius főállású tanár sem működött itt. A nyelvészetet (Brassai, Bálint, Módi) kivéve a legváltozatosabb szakokat képviselték az unitáriusok az egyetemen: matematika (Brassai), közgazdászat (Berde), orvostudomány (Gyergyay), állattan (Gelei), fizika (Gyulai), pedagógia (Varga), régészet (László). Talán csak az angol nyelvtanári lektorátusban bizonyultak nélkülözhetetlenek. Rektori tisztséget hárman: Berde, Brassai, Gelei (Szegeden), dékánit rajtuk kívül még ketten (Gyergyay, Gyulai) töltötték be. A kilenc rendes tanáron és három nyelvtanáron kívül még ötön voltak hosszabb-rövidebb ideig meghívott előadók. Közülük Nyiredy Gézátnak korai halála, Ferencz Áront, Borbély Istvánt, Kelemen Lajost s talán Mikó Imrét is a háborús-politikai változások akadályozták meg abban, hogy kiteljesedjék egyetemi pályájuk. Ha az eddigiekben említett, az egyetemen hosszabb-rövidebb ideig előadó tizenkilenc oktató tudományos-szakmai súlyát vizsgáljuk, büszkék lehetünk: egy-két kivétellel Erdély-szerte, sőt összmagyar viszonylatban számontartott, páran egyenesen európai rangú tudósok voltak.

Köszönetet mondunk dr. Bodor Andrásnak, a Bolyai, majd Babeş-Bolyai Tudományegyetem történész professzorának, egykori dékánjának az unitárius egyetemi oktatók névsorának az összeállításában nyújtott segítségért.

JEGYZETEK

¹ Márki Sándor: *A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged, 1922. 3–31.; Bisztrai Gyula: *Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat*. In: Erdély magyar egyeteme. Kolozsvár, 1941. 25–138.

² A rá vonatkozó adatokat közli Szabó Miklós–Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. (Szeged, 1992) című kötete (212. l. 2166. sz.) nem tévesztendő össze a vele kortárs Abafáji Gyulai Pállal.

³ *A magyar királyi jogakadémiák és joglíceumok története*. Hivatalos adatok alapján. Pest, 1873. 179–208.

⁴ Maizner János: *A kolozsvári Orvos-sebészeti tanintézet történeti vázlatja 1775–1872.* Kolozsvár, 1890.

⁵ A rá vonatkozó adatok megtalálhatók Gaal György: *Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdászatig* (Kolozsvár, 1993) című kötetben (27-31.).

⁶ Vö. Gaal György: *I.m.* 33-38, továbbá a Kolozsvári Közlöny és Kelet című napilapok 1872. nov. 9-12-i számaival.

⁷ Id. Groisz Gusztáv (1811–1874) Kolozsvár 1848–49-es polgármester, majd 1863–1869 között az erdélyi főkormányozók alelnöke, élete végén országgyűlési képviselő. Vargyasi Szász Mózes (1780–1824) unitárius lelkész és kis-solymosi Mátéffi Zsuzsanna (1794–1841) lánya, Szász Zsuzsanna (1815–1898) lett Groisz felesége. Házasságukból a jogászprofesszor és politikus ifj. Groisz Gusztávon (1840–1899) kívül egy Kornélia (1845–1923) nevű lány is született. Ennek Haller Rezső (1835–1907) ügyvéddel kötött házasságából származó lánya, Kornélia (1869–1914; Engel Gáborné) lett Kauntz Józsefné Engel Ella (1890–1956) és ifj. Gyergyay Árpádné Engel Kornélia (1891–1977) édesanyja. Mindnyájan az unitárius egyház jótevői, a nőszövetség tevékeny tagjai voltak.

⁸ Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Anni 1872–73. 25-32. (Groisz beszéde), 33-46 (Berde beszéde).

⁹ *Hármas jubileum.* Ellenzék 1888. okt. 11.; *Tanárok jubileuma.* Uo. 1888. okt. 12.

¹⁰ Vö. Gaal György: *Brassai Sámuel és a kolozsvári egyetem.* „A nyelvész Brassai élő öröksége” című, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem és a Magyar Tudományos Akadémia szervezésében 1997. május 22–25-én tartott ülészen elhangzott előadás. (Megjelenés előtt a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményeknél)

¹¹ Gaal György : *Gyergyay Árpád, a vérátömlesztés és az antiszeptikus sebészet erdélyi úttörője.* Keresztény Magvető 1996. 84-91.

¹² Gál Kelemen: *Kovács János.* A kolozsvári Unitárius Kollégium értesítője 1904–1905. 3-27.; Lázár Ernő: *Mister is dead.* Ellenzék 1905. jan. 30.

¹³ A kolozsvári Unitaria Szent Ekklezsiában konfirmált keresztény növendékek és más vallásfelekezetekről törvényesen történt áttérések Névjegyzéke (kézirat a Belvárosi Unitárius Lelkeszi Hivatalban) szerint Bálint Gábor joghallgató Pesten 1870. július 1-én Buzogány Áron minisztériumi titkár előtt tért át unitárius vallásra (I. köt. 19. l.). Az áttérés bizonyára korábban történt, mert az életrajzok szerint Bálint már 1869 nyarán mongóliai útjára indult.

¹⁴ Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története.* (Kolozsvár), 1935. II. köt. 503-505.

¹⁵ Boros György: *Az Unitárius Teológiai Akadémia fejlődésének története.* Kolozsvár, 1916.

¹⁶ Márki Sándor: *I. m.* 170-175

¹⁷ Péter H. Mária: *Magyar nyelvű gyógyszerészképzés Erdélyben.* In: Genersich Antal emlékkönyv születésének 150. évfordulója alkalmából. Budapest, 1994. 99-105.

¹⁸ *A felekezetközi magyar egyetem szervezete.* Ellenzék 1920. júl. 1.; *A magyar egyetem tanszékei.* Uo. 1920. júl. 2.

¹⁹ Az Erdélyi Református Egyházkerület Theológiai Fakultásának Értesítője az 1920–21. iskolai évről 6-8. A tanárképezde történetét összefoglalja Márki Sándor idézett műve (135-147) valamint a sajtó alapján Gaal György: *Egy felekezeti közti egyetem alapítása Kolozsváron 1920-ban*. Keresztény Magvető 1990. 230-237.

²⁰ Gaal György: *A két Gyergyai az egyház és a tudomány szolgálatában*. Keresztény Magvető 1981. 97-108.

²¹ A Varga Béla: *Bölcséleti írások* (Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Balázs Sándor. Bukarest, 1979) című kötet függelékében megtalálhatók Varga életrajzi adatai.

²² Vö. Gaal György: *Málnási Bartók György 1882–1970*. In: Akik jó bizonyosságot nyertek. Kolozsvár 1996. 137-179.

²³ *Szegedi egyetemi almanach 1921–1970*. Szeged, 1971. 150–151., 315.

²⁴ Uo. 158-159

²⁵ Tamás Lajos: *Az Erdélyi Tudományos Intézet*. In: Erdély magyar egyeteme. Kolozsvár, 1941. 409-416.

²⁶ *Szegedi egyetemi almanach 1921-1970*. Szeged, 1971. 91. Rá vonatkozó adatok találhatóak a Kristóf Györgyhez írt levelekben (Kolozsvári Állami Levéltár). Kristóf 1965-ben bekövetkezett halálakor még részvétlevelet küldött.

²⁷ Szöllősi Árpád: *A marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem 1945–1995*. [Marosvásárhely, 1995] 8-26

²⁸ Kivételt képez az 1948-ban önálló főiskolává váló marosvásárhelyi Orvosi kar. Az erre vonatkozó kötet: *A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés 50. éve*. [Budapest, 1995]

MOLNÁR B. LEHEL

A SZENTLÉLEKRŐL SZÓLÓ TANÍTÁS UNITÁRIUS HITTANTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

Az unitárius vallás keletkezése megalapítójának a Biblia tanulmányozása révén nyert hitbeli, valamint teológiai meggyőződésére vezethető vissza. A hosszas teológiai viták eredményeképpen mára már letisztultak hitelveink, habár egy összefoglaló hittani munka még nem jelent meg nyomtatásban.

Dávid Ferenc gondolatvilágában az unitarizmus nem egyszerre született meg, hanem évtizedek szellemi csatározásai alatt, a Biblia tanulmányozása és rokon vagy ellentétes gondolkodású külföldi, valamint belföldi tudósokkal való érintkezése közben. Csak lassan alakult ki benne a tiszta teológiai elgondolás, amelynek következményeit azonban nem tudta átfogni a maga teljességében, a részletek kifejtésére pedig nem volt ideje. Ezen „teológiai álláspontnak alapvető gondolata az, hogy Jézus ember volt, s ennek következtében az Isten egyetlen egy”¹.

A szentlélek részletesebb tárgyalásával, eddigi kutatásaink alapján, Dávid Ferencnek a *Rövid Magyarázat* című könyvében találkozunk először. Bor-